

указаними категоріями, суб'єктно-об'єктний спосіб отношения, который представляют указанные категории, анализируются в культурологическом контексте такие понятия, как универсалии, божественный Абсолют, душа, субстрат, субстанция, суб'єктно-об'єктные отношения, содержательность деятельности и тому подобное.

Ключевые слова: философская культура античности, материя, форма, универсалии, деятельность, активность.

Стаття надійшла до редколегії
15.11.2019 р.

УДК 130.2: 930.85(477)

Олена Гудзенко

Світоглядний вплив християнства на розуміння сутності та призначення людини у філософській думці Київської Русі

У статті автором робиться спроба аналізу впливу християнства на смисложиттєві питання людського існування, зокрема – на антропологічні ідеї представників Києворуської доби. Підкреслюється, що книжність сприяла формуванню тих уявлень про людину, які вже існували в рамках східнохристиянської антропології.

Ключові слова: людське самопізнання, моральний ідеал, християнська добродійність, антропологічні погляди.

На нашу думку, повсякчас актуальними є питання духовного розвитку особистості, до яких звертались давньоруські книжники. Якими ж є їх погляди, специфіка середньовічного бачення означеної проблеми? Адже у період Київської Русі відбувається формування не тільки соціальної системи суспільства, але й світоглядних засад давньоруської людини. Хрещення Русі у 988 р. поклало початок змінам у суспільній свідомості та основах ідеологічного життя в Київській Русі [9, с.135]. Розглянемо вплив християнства на антропологічні ідеї представників Києворуської доби.

Релігійно-філософські пошуки киеворуських любомудрів розглядаються з різних позицій рядом вчених, зокрема, Л. З. Андрусів досліджує раціоналістичні тенденції в українській філософській думці XI – поч. XVII ст., Т. В. Целік – проблему людини у філософській культурі Київської Русі, Л. М. Яковець – монастирі та собори України як уособлення християнської писемної культури, І. З. Майданюк з'ясовує особливості проблеми волі у філософській культурі України IX–XVIII ст., Ю. Ю. Завгородній виявляє сутнісні характеристики ідеї сакрального центру в культурі Київської Русі, І. В. Жеребило звертається до проблеми сенсу життя людини в українській філософії XI – першої половини XVII ст.

Особливістю періоду християнізації став світоглядний та культурний дуалізм. «Двовір'я» виявилось у змішуванні язичницьких уявлень слов'ян і основ християнського світогляду. Наприклад, родоплемінне ідолопоклоніння – в основі шанування християнських святих, а почитання Богородиці засноване на уявленнях про жіноче начало, праматір. Обставини як земного, так і небесного «тварного світу» сприймалися через призму практичної моралі, похідної від християнського віровчення. Підґрунтям давньоруських морально-етичних міркувань є питання про походження добра і зла, яке має не космологічний, а моральний характер і пов'язане з волею людини. До ключових категорій давньоруської етичної думки належать наступні: «благодать», «доля», «любов», «благо», «добро» [13, с. 23].

Внаслідок взаємодії різноманітних ідей в Києворуській державі формувалась релігійна культура, що відобразила багатоманітність форм середньовічного релігійного життя. Прикметно, що християнство було сприйняте на Русі у його східному, візантійському, варіанті. Ця обставина суттєво відобразилась на особливостях давньоруської антропології. Як відзначає Т. В. Чумакова, стрижнем образу людини, що поступово склався у давньоруській культурі, було уявлення про високе

призначення людини, створеної за «образом та подобою Божою». Цей образ відображав вищу реальність, яка була у середньовічних уявленнях надзвичайно значимою. У творах киеворуського періоду поширені роздуми про практику регуляції тілесно-душевних відносин за допомогою споглядального життя, упокорення почуттів, молитви, оскільки для давньоруського книжника важливо було описати деякий ідеал для того, щоб читач міг його досягнути на практиці, хоча в реальному житті грішники не завжди каялися або несли покарання [13, с.15].

У Древній Русі християнська релігія була міцно пов'язана з книжністю. Загалом давньоруська культура являє собою гіпертекст, стрижнем якого є християнське віровчення. Як зазначає Т. В. Чумакова, в основі більшості текстів лежав віроповчальний елемент, головна функція якого полягала у виробленні в свідомості адресата засобів вираження християнської духовності. Ця особливість була підставою для того, що книжність сприяла формуванню тих уявлень про людину, які вже існували в рамках східнохристиянської антропології. Тому її головною темою був порятунок, що розумівся як мета філософської практики і життя. Характерною рисою домонгольського періоду давньоруської культури було прагнення книжників, іконописців, архітекторів у своїх творах поєднати обидва життєвих плану: земний і небесний [12, с.137].

Для книжників XI–XIII століть характерним був оптимістичний погляд на смерть, яка, відповідно до християнських уявлень, розглядалась як тонка межа між буттям та «пакібуттям» («життям майбутнього віку»). Мотив перемоги над смертю відчутно виражений в іконопису [13, с. 21].

Давньоруські книжники знайомились з філософією християнського православ'я та античності за посередництвом перекладів вибраних текстів Старого та Нового заповітів, робіт Василя Великого Кесарійського, Григорія Богослова Константинопольського, Григорія Ниського, Іоанна Дамаскіна, Іоанна Лествичника, Максима Сповідника, Іоанна Мапали, Георгія Амартола та інших східних авторів, а також з уривчастих перекладів робіт Піфагора, Арістотеля, Епікура, Демокріта, Платона та інших античних мислителів.

Про існування на Русі багатого за змістом філософствування свідчить аналіз текстів «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Ізборник 1073 р.», «Ізборник 1076 р.», перекладів з книги Буття, уривків під назвою «Шестиднев», «Хронік» Іоанна Малали і Георгія Амартола, робіт митрополитів Никифора та Климента Смолятича, єпископа Кирила Туровського, збірки текстів «Бджола» й інших джерел [7, с.15].

Антропологічні ідеї давньоруських мислителів формувались під впливом візантійської патристичної літератури, болгарських філософсько-богословських текстів та язичницьких поглядів з елементами міфологічної свідомості. Зокрема, такий синтез прослідковується в киеворуських уявленнях про першу людину. Наприклад, у «Бесіді трьох святих» йдеться про вісім частин, з яких створено Адама: «1) від землі взято тіло, 2) від каменя – кістки, 3) від Червоного моря – кров, 4) від сонця – очі, 5) від хмар – думки, 6) від дихання – волосся, 7) від світла – душа, 8) сам господь вдихнув у нього душу і дав владу над усім видимим і невидимим в водах і в горах, на землі і на небі» [2, с. 142]. В «Ізборнику Святослава 1073 року» у творі під назвою «Істина Філософа про праву віру» йдеться про те, що тіло людини, як і весь світ, складене з вогню, повітря, води, землі [4, с. 64].

Бачення таких складових людини було характерним для Античності. На Русь вони потрапили завдяки творам візантійських та болгарських авторів. Зокрема, про елементи душі писав Іоанн Дамаскін у «Джерелі знання», Козьма Індікоплов у «Християнській Топографії», Іоанн Екзарх Болгарський у «Шестидневі». Прикметно, що якості людської душі залежать від поєднання цих елементів.

Уявлення про душу людини пов'язані як з язичництвом, так і з християнством. Зокрема, у «Ізборнику Святослава 1073 року» поняття «тіло» та «плоть» протиставляються відповідно «духу» та «душі». Дух незалежний від тіла, яке утворене плоттю та душею. Душа – частина тіла, але протилежна плоті. Всі недоліки людини невіддільні від плоті. Зло пов'язане з гріхопадінням внаслідок «зіпсованості плоті» [5, с.63].

В «Ізборнику 1076 року» автор, відповідно до канону, уявляє дві природи у Христа: Божественну та людську. Отож, душа та тіло розглядаються як єдині та нероздільні, відмінні між собою лише за призначенням, функціями та якостями [6, с.70].

Відповідно до християнської традиції, життя на землі – не єдине. В першу чергу, необхідно не турбуватися тільки про буденне земне існування, а слід прагнути до Бога.

В «Ізборнику 1076 року» змальовані сім ступенів, проходження яких наближає людину до Бога: 1) людина занурена в плотські пристрасті і стоїть перед Богом як «перед смертю»; 2) людина відповідає Богу як боржниця; 3) людина – як рабня зі страхом і молитвою; 4) людина подібна до наймита, який має волю і бажає отримувати плату; 5) людина, яка стоїть перед Богом, як перед другом та звертається до нього; 6) людина сміливо по-синівськи звертається до Бога; 7) людина «зливається» з Богом [6, с. 69]. Така модель «сходження» до Бога демонструє наявність міфологічних пережитків в християнському розумінні відносин з небесами: людина в іншому світі мислиться як учасник соціальних відносин «цього» світу (боржник, найманець) [9, с.138].

Щодо поглядів митрополита Никифора (XI – поч. XII ст.) на співвідношення божественного та земного, душі та плоті, слід відзначити: він розглядає двосторонню взаємодію душі та тіла на відміну від традиційного церковного погляду на них як такі, що є ізольованими та знаходяться у протистоянні. Душа має перевагу над плоттю та може нею керувати завдяки посту, що відкриває духу владу над тілом. Плотське начало наділяється гріховними якостями, а розумне та духовне є божественним і бесплотним за суттю. Таким чином, у філософській думці митрополита Никифора відчуваються виразні платонічні впливи [10, с. 230].

У його антропологічних поглядах присутні дуалістичні міркування щодо природи людини, подібні до платонізму визначення початків душі та виділення розуму як головного початку, амбівалентність розумного та неконтрольованого начал як властивість душі й джерело моральної дії. Ймовірно, митрополит Никифор був безпосередньо знайомий з платонівськими концепціями та текстами, оскільки у його релігійно-філософській спадщині ми стикаємося з оригінальною інтерпретацією в християнському баченні деяких антропологічних категорій платонівської філософії. Наприклад, третє начало душі – «пожадливе» – у Платона виступає джерелом всіх бід душі, нижчим в її ієрархії, потребує постійного контролю з боку вищих начал. А у Никифора третє начало – «бажане» – цілком позитивне. Воно символізує вище значення любові: любов як прагнення людини до Бога, як можливість уподібнитися Всевишньому [8, с. 97].

Таке бачення наближує погляди Никифора до класичної візантійської містики (зокрема, до Симеона Нового Богослова), яка християнізувала платонічний Ерос.

Гносеологічні погляди Никифора полягали у наступному: матеріальний світ людина пізнає за допомогою органів почуттів, пізнання Бога або хоча б наближення до Нього можливі за допомогою розумного начала душі (теологічний раціоналізм) і «бажаного» (містичний «еротизм» візантійської аскетичної традиції). Але першість у справі пізнання належить розуму як вищій частині душі. Никифор схиляється до раціоналізації богопізнання, що властиве платонічній традиції.

Отже, антропологічні уявлення митрополита Никифора з філософської точки зору можна охарактеризувати як християнський платонізм: християнин за світоглядом, прихильник містико-аскетичної традиції східного християнства з притаманними їй поглядами на Божественний Ерос, богопізнання, містику світла, митрополит Никифор схиляється і до платонічної концепції душі, і до платонічної гносеології.

Кирило Туровський у алегоричній формі роздумує про співвідношення в людині небесного та земного, духовного та тілесного. Спасіння Кирило бачить у чернецтві, у втечі від світу, засуджуючи чуттєвість. У його повчаннях тіло – це «град», а почуття – його населення. Душа та тіло взаємообумовлені та в рівній мірі піддані гріху. За своїми онтологічними якостями вони не є образом та подібністю Бога, оскільки образ Божий відображає панівне положення людини стосовно світу. Стосовно ж Бога людина є творінням, котрому не суджено подолати онтологічну прірву. Людина створює себе як храм для Божества, але не людина піднімається до Бога, а Бог завжди сходить до неї. Наслідком цього є лише катафатичне богопізнання через творіння та откровення.

Отже, Кирило Туровський слідує принципам біблійної антропологічної цілісності душевно-тілесної природи людини, що трансцендентна Богові. Зокрема, як вважає О. Вдовина, «Притчу про сліпця і хромця» можна вважати яскравим прикладом незвичного осмислення Кирилом Туровським проблеми гріховності людини в етико-антропологічній площині, що виявляється у співвідношенні душі й тіла, в якому провідна роль належить душі. Гріховність людини полягає у невиконанні нею свого призначення. Відповідно, покликанням людини є саморозвиток, неможливий без шанування

своєї душі. Давньоруський любомудр наголошує на цілісності людської особи, що проявляється в єдності душі й тіла як за життя, так і після смерті [3, с.45].

Античні сюжети, які зустрічаються в творчості Кирила Туровського, переосмислені у християнському напрямку. Т. В. Семикопова вважає, що немає підстав говорити про вплив на думку давньоруського філософа античної філософської традиції безпосередньо. Його світогляд засновується на традиціях візантійської екзегези та є біблійним за суттю. У питаннях про відносини душі та тіла Кирило стоїть на позиціях християнського холізму. Це виявляється: у визнанні ним положення про спільну участь душі і тіла людини в гріху та відсутності закликів до жорсткого тілесного аскетизму в його працях; у висхідних до Арістотеля уявленнях про душу як форму тіла; у визнанні Кирилом християнського вчення про Боготілення та порятунок людини: теорії, яка, втім, приймається Кирилом Туровським неоднозначно, з нахилом у бік теоцентричності та відмовою бачити в тілесній людині подобу Богу; в сприйнятті мислителем біблійного мотиву щодо створення самою людиною в собі храму Святого Духа [11, с.21].

З глумачення суті образу та подоби Божої в людині Кирилом Туровським випливає констатація ним трансцендентності Бога та світу, яка є провідною у його вченні. Людина – образ Божий, але вона не має будь-якої тілесної чи духовної подібності з Богом. В цій ідеї – розбіжність з провідним положенням східнохристиянської традиції, котра вбачає онтологічну характеристику в Божому образі, можливість просування людини до Бога, богоуподібнення та обоження. Кирило вважає, що навіть духовні якості людської природи не уподібнюють людину Богові. Чітке розмежування між Божественним і людським ми бачимо і в христології Кирила, яка орієнтована в більшій мірі на традиції Антіохійської екзегези з її біблійним буквалізмом.

Висновок. Отже, у питанні богопізнання Кирило стоїть на катафатичній позиції, а також надає перевагу ірраціоналістичній, хоча і зазначає приклади священної історії, де богопізнання траплялося через чуттєвий досвід. З його точки зору, таке чуттєве богопізнання є наслідком одкровення Бога світові, а вершиною цього одкровення є втілення Бога у Христі [1, с. 81], [11, с. 22]. Таким чином, християнізація Русі стала своєрідним поштовхом для розвитку давньоруської філософської думки. У текстах киеворуських книжників простежується величезний вплив попередньої культурної та світоглядної традиції (міфологічних уявлень слов'янського язичництва), а також християнської лінії, яка прийшла на Русь через візантійську й болгарську філософську літературу. У філософських шуканнях давньоруських любомудрів в першу чергу відбувалось осмислення пояснення буття, пізнання та людини.

Джерела та література

1. Алексеева Т.В. Образ человека в культуре Средних веков / Т.В. Алексеева // XII Нижегородская сессия молодых ученых. Нижний Новгород: Гладкова О.В., 2007. – С. 82–83.
2. Апокрифы. Беседа трех святителей // Памятники литературы Древней Руси. XII век/ Дмитриев Л. А., Лихачев Д. С. – М.: Худож. лит., 1980. – С. 137–147.
3. Вдовина О. Я. Осмислення Кирилом Туровським проблеми гріховності людини у Притчі про сліпця та хромця / О. Я. Вдовина // Наукові записки НаУКМА. Серія філософія та релігієзнавство. Ювілейний випуск до 70-річчя від дня народження Вілена Сергійовича Горського. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 2002. – Т. 20. – С. 44–46.
4. Громов М. Н., Мильков В. В. Идеиные течения древнерусской мысли/ М.Н. Громов, В. В. Мильков.– СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2001.– 959 с.
5. Ізборник Святослава 1073 року // Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. / В. Німчук. – Київ-Житомир, 2015. – С. 59–67.
6. Ізборник Святослава 1076 року // Хрестоматія з історії української мови Х–ХІІІ ст. / В. Німчук. – Київ-Житомир, 2015. – С. 68–72.
7. Каверина Е. В. Религиозно-философские искания на Руси в X – начале XIII веков: автореф. дис. канд. филос. наук: 09.00.03 / Е. В. Каверина; Воен. ун-т МО РФ. – Москва, 2010. – 23 с.
8. Послания Митрополита Никифора [Текст] / Никифор (митрополит) // сост. В. В. Мильков.– РАН, Институт философии. – М. : [б.и.], 2000. – 125 с.

9. Саранчин Ю. К., Кускова О. Е. Двойственность древнерусской антропологии// Ю. К. Саранчин, О. Е. Кускова. – Известия Уральского государственного экономического университета. – 2010. – Вып. 6 (32). – С. 135–139.
10. Семикопова Т.В. Платонизм и христианство в антропологических представлениях Киевского митрополита Никифора (XII век) / Т. В. Семикопова // XIII Нижегородская сессия молодых ученых. Нижний Новгород, 2009. – С. 230–231.
11. Семикопова Т.В. Философско-антропологические представления в русской духовной культуре XII века: от теории к практике: автореф. дис. канд. филос. наук: 09.00.13 / Т. В. Семикопова; Нижегород. госуд. педаг. унив.– Нижний Новгород, 2011. – 27 с.
12. Чумакова Т. В. «В человеческом жителстве мнози образы зрятся». Образ человека в культуре Древней Руси. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – 242 с.
13. Чумакова Т. В. Образ человека в культуре Древней Руси (опыт философско-антропологического анализа): Автореферат дис. д-ра философских наук: 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры. – СПб., 2002. – 39 с.

Гудзенко Елена. Мировоззренческое влияние христианства на понимание сущности и назначения человека в философской мысли Киевской Руси. В статье автор пытается проанализировать влияние христианства на смысло-жизненные вопросы человеческого существования, в частности – на антропологические идеи представителей Киеворусского периода. Отмечается, что христианизация Руси стала своеобразным толчком для развития древнерусской философской мысли. Поэтому в текстах киеворусских книжников прослеживается огромное влияние предыдущей культурной и мировоззренческой традиции (мифологических представлений славянского язычества), а также христианской линии, которая пришла на Русь через византийскую и болгарскую философскую литературу. Особенностью периода христианизации стал мировоззренческий и культурный дуализм. В философских исканиях древнерусских любомудров в первую очередь происходило осмысление объяснения бытия, познания и человека. Подчеркивается, что книжность способствовала формированию тех представлений о человеке, которые уже существовали в рамках восточной антропологии.

Ключевые слова: человеческое самопознание, нравственный идеал, христианская благодетельность, антропологические взгляды.

Hudzenko Olena. Worldview Influence of Christianity on Understanding the Essence and Purpose of Man in the Philosophical Thought of Kievan Rus. In the article, the author tries to analyze the influence of Christianity on the life-meaning issues of human existence, in particular on the anthropological ideas of the representatives of the Kiev period. It is noted that the Christianization of Russia has become a kind of impetus for the development of ancient Russian philosophical thought. Therefore, the texts of the Kiev scribes show the huge influence of the previous cultural and worldview tradition (mythological representations of Slavic paganism), as well as the Christian line that came to Russia through Byzantine and Bulgarian philosophical literature. A feature of the period of Christianization was the worldview and cultural dualism. In the philosophical searches of the ancient Russian wisdom, first of all was the comprehension of the explanation of being, knowledge and man. It is emphasized that the book contributed to the formation of those ideas about man that already existed in the framework of Eastern anthropology.

Key words: human self-knowledge, moral ideal, Christian charity, anthropological views.

Стаття надійшла до редколегії
15.11.2019 р.

УДК 1: (091)

Олена Сичевська-Возняк

Проблематика добра і зла у філософії Г. В. Лейбніца та Я. Беме

Аналізується генезис проблеми теодицеї у філософській традиції пізнього середньовіччя та Нового часу крізь призму розуміння сенсу існування людини, природи зла і добра, справедливості та добродійності. Простежко становлення етико-світоглядної проблематики у поглядах Я Беме та Г. Лейбніца. Зазначено, що тема теодицеї має багатовікову історію в європейській філософії, наявна майже у всіх релігійних системах.